

Miroslav Bárta
Martin Kovář
Otakar Foltýn
/eds./

Krise
a proměny
současného
světa

roz
n
a
n

**Miroslav Barta
Martin Kovář
Otakar Foltýn /eds./**

**Na rozhraní
Krize
a proměny
současného
světa**

Kniha vychází s podporou
pana Ludvíka Hegrlíka
a fondu QUANT

Typografie Tomáš Nedoma
Odpovědný redaktor Martin Žemla
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2016 jako svou 1546. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Editors © Miroslav Bárta, Martin Kovář, Otakar Foltýn, 2016
Copyright © David Batěk, Miroslav Bárta, Václav Cílek,
Dana Drábová, Roman Fiala, Otakar Foltýn, Petr Gazdík,
Karel Havlíček, Pavel Holländer, Pavel Kohout, Stanislav Komárek,
Martin Kovář, Jakub Landovský, Milan Marko, Vladimír Mařík,
Jiří Michl, Václav Moravec, Jiří Paděvět, Petr Pokorný,
Martin Riegl, Karel Řehka, Tomáš Zima, Matyáš Zrno, 2016

ISBN 978-80-7429-784-7

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

**Miroslav Barta
Martin Kovář
Otakar Foltýn /eds./**

krize a proměny současného světa

**Krize
a proměny
současného
světa**

Vyšehrad

Obsah

- 8 Tomáš Zima
Předmluva
12 Miroslav Bárta, Martin Kovář a Otakar Foltýn
Několik slov úvodem

CIVILIZACE

- 20 Stanislav Komárek
Historický proces a polarita lidské percepce světa
44 Miroslav Bárta
Hérakleitův test. Lineární a cyklická povaha vývoje civilizací
70 Pavel Kohout
Čtyři apokalyptičtí jezdci moderní civilizace
88 Martin Kovář
Brexit. Nejen „bitva o Británii“, ale i o Evropu
102 Václav Moravec
Digitální mediamorfóza jako jedna z povah Změny?

STÁT

- 116 Petr Gazdík
O politické prokrastinaci
120 Roman Fiala
Má právní stát v Evropě ještě naději?
126 Karel Havlíček
Metamorfóza státu a práva
156 Pavel Holländer
Soumrak moderního státu
172 Matyáš Zrno
Národy a kultura. Existují kolektivní vlastnosti?
A jak ovlivňují spolužití etnik?

ZDROJE

- 180 Petr Pokorný
Antropocén: konečně tečka za klimatickým determinismem?
- 186 Václav Cílek
Voda a revoluce
- 204 Dana Drábová
Projekt Manhattan, Černobyl a dnešní uprchlická
krize aneb pokus o hledání rovnováhy
- 216 Aleš Michl
Duch a ďábel kapitalismu v Evropě
- 228 Vladimír Mařík
Čtvrtá průmyslová revoluce zasáhne celou společnost
- 252 Milan Marko
Přežití není povinné!

BEZPEČNOST

- 266 Jakub Landovský, Martin Riegl
Geopolitická vize Evropy bez hranic v éře teichopolitics
- 284 Otakar Foltýn, David Batěk
Plánujeme bezpečnost, nebo zabezpečujeme „plánování“?
- 312 Karel Řehka
Potřebujeme si hrát na válku? Význam válečné hry pro obranu země
- 330 Jiří Padevět
Prostor násilí
- 342 Editoři
- 344 Spoluautoři

Předmluva

Vážení a milí čtenáři,
není pochyb, že žijeme v době, která se dramaticky proměňuje. Není to nic nového. Svět nebyl nikdy idylickým místem. Nedávno uplynulé dvacáté století se dvěma zničujícími světovými válečnými konflikty, jimž padlo za oběť několik desítek miliónů lidí, o studené válce a dalších hrůzách skoro na všech kontinentech nemluvě, je toho jasným dokladem. Devadesátá léta přinášejí naději, že po pádu železné opony nastupuje období světové demokracie, toto záhy zkalil válečný konflikt na Balkáně, v Iráku, Afghánistánu a nejen tam. Teroristický útok v New Yorku 11. září 2001 změnil mnohé, a bohužel následující další teroristické útoky v Londýně, ve Španělsku, naposledy pak v Paříži, Bruselu či Nice, ale také v jihovýchodní Asii a na Středním východě pak jednou provždy změnilly povahu světa nejen pro naši generaci.

Počátek 21. století je rovněž dramatický. Svědčí o tom nejen hluboká a vleklá finanční a hospodářská krize, která v roce 2008 propukla v USA a vzápětí se rozšířila do velké části západního světa, ale i další konflikty: pokračující války na Blízkém a Středním východě, tzv. arabské jaro, vznik tzv. Islámského státu, kolabující či víceméně neexistující státy jako Libye, s tím související vlna terorismu, která sužuje především západní Evropu, ale i další země, válka na Ukrajině, islamizace Turecka, migrační krize vyvolaná nejen válečnými konflikty, ale i problémy spojenými s nedostatkem vody či základních životních potřeb v části zemí Asie a Afriky. A v neposlední řadě odchod Velké Británie z Evropské unie, tzv. brexit, a v důsledku toho možné změny, jakož i potenciální oslabení Evropské unie, která by měla více hledět na zájmy občanů zemí Evropy než na složitý byrokratický aparát, jenž začíná řadu procesů spíše brzdit, než aby je řešil.

Tento vývoj nemůže být nikomu, komu záleží na světě, v němž žijeme, a jeho budoucnosti, lhostejný. Jsem velmi rád, že mezi odborníky, kteří se výše zmíněnými a mnoha dalšími problémy zabývají a snaží se načrtnout možná řešení, patří moji kolegové z Univerzity Karlovy a z dalších významných institucí. Vysoká učení, Univerzitu Karlovu nevyjímaje, stála ve svých dlouhých dějinách vždy v centru dění a společenských změn. Prostředí otevřené k diskusi a tříbení různých názorů i potenciál členů akademických obcí je k tomu přímo předurčoval a předurčuje.

Univerzitní vědci a učitelé, nejen ti, kteří se zabývají společenskými vědami, mají být při diskusi o proměnách a vývoji dnešního světa slyšet. Jako rektor nejstarší univerzity v naší zemi i jako člověk, jemuž záleží na tom, v jakém světě a v jaké době žijeme a budeme žít, jsem rád, že tomu tak je.

Tomáš Zima
rektor Univerzity Karlovy

**Miroslav Bárta,
Martin Kovář
a Otakar Foltýn**

Několik slov úvodem

Nachází se náš svět skutečně na rozhraní? Řečeno jinými slovy: žijeme opravdu v době, která je přelomová v tom smyslu, že se nám svět mění před očima rychleji než kdy dřív? Anebo máme pouze přirozenou tendenci dnešní silně medializované události přeceňovat a všechno je přece jen v pořádku? Právě proto, abychom byli schopni na tuto otázku odpovědět, již několik let usilujeme o poznání mechanismů toho, jak se různé civilizace vyvíjejí v čase a prostoru a co vytváří rámec pro jejich trajektorii vývoje (Bárta, Pokorný, eds., 2008; Bárta, Kovář, eds., 2011; Bárta, Kovář, eds., 2013; Bárta, Kovář, Foltýn, eds. 2015). O hlubší diskusi usilujeme též v rámci think tanku „Komplexní společnosti“, který sdružuje vědecké a akademické pracovníky i praktiky z mnoha společenskovědních, přírodovědných i technických oborů a dalších důležitých oblastí společnosti. Jakkoli se v každé publikaci snažíme přinášet nové informace, pohledy a analýzy, vzhledem k tomu, že tato kniha volně navazuje na *Povahu změny*, kterou vydalo nakladatelství Vyšehrad před rokem, se její úvod nemůže – zejména s ohledem na případné nové čtenáře – do jisté míry neopakovat. Věříme, že nám to odpustíte.

Široce rozšířený pocit, že se světem „není něco v pořádku“, nelze v posledních letech přehlédnout. Mnohdy se nicméně nejedná o nic víc než jen o různými vlivy vyvolaný subjektivní pocit, který se vždy nekryje se skutečnými příčinami závažných společenských procesů. Dobrat se toho, zda opravdu žijeme v přelomové době, je nesmírně složité. Z historie přitom víme, že hluboké změny, ke kterým společnost směřuje dlouhodobě, se nakonec mohou odehrát v řádu dnů či týdnů, během nichž se zásadním způsobem promění společnost, její struktura, hodnoty, smýšlení, směřování a mnohé další. Pro příklady nemusíme chodit daleko do minulosti. Mnozí z nás si stále dobře vzpomínají na revoluční události z listopadu 1989, několik z nás mělo možnost zažít na vlastní kůži tzv. arabské jaro na rozhraní let 2010 a 2011 a letos jsme všichni sledovali hlasování o budoucím směřování Velké Británie (tzv. brexit) či průběh krajně neobvyklých událostí (pokus o státní převrat?) v Turecku. Nevíme, zda se pokazdě jednalo o „zásadní příspěvek ke změně světa“, každá z těchto událostí však potenciál k tomu být příčinou fundamentálních změn měla. Ne že by se jindy

podobné události neděly, v současné době je ale kumulace rizikových faktorů podstatně nebezpečnější než v obdobích relativního klidu.

Příspěvky v této knize pocházejí od autorů s velmi odlišným profesním zaměřením. Kromě zástupců společenskovedního bádání a přírodovědců zde najdete texty od významných právních autorit, ekonomů, zástupců ozbrojených složek a techniků. Prakticky všechny charakterizuje přesvědčení, že se svět, tak jak jsme ho doposud znali, od základu mění, v řadě ohledů velmi rychle. Od vnitřních procesů charakterizujících dynamiku naší společnosti, přes koncept právního státu a jeho financování, povinnosti a míru svobody a odpovědnosti jednotlivce, až po otázky spojené s legitimitou elit, s bezpečnostními aspekty, se světem médií a konečně i s povahou technického pokroku.

Mnozí čtenáři se jistě budou ptát, zda na otázky, jež si klademe, a na výzvy, o nichž píšeme a před nimiž varujeme, známe odpověď. Pravda je taková, že jsme se soustředili především na hledání odpovědi na otázku, zda se s naším světem něco významného skutečně děje. Často o tom není nejmenších pochyb. Například v oblasti mezinárodní bezpečnosti je dramaticky rychlý posun k nestabilitě zřejmý. Existují ovšem i trendy, jež jsou na první pohled méně zjevné, byť mohou být přinejmenším stejně rizikové. V jistém smyslu je uklidňující, že náš civilizační okruh disponuje dostatečnými prostředky k přijetí reálných opatření směřujících k tomu, aby se společnost na případnou ztrátu složitosti lépe připravila a mohla se s ní úspěšně vyrovnat. Zároveň si však nejsme jisti, zda k tomu má i dostatečnou vůli. Již samotný fakt, že většina lidí nechce nepřijemné otázky (natož odpovědi) slyšet, o zmíněném nedostatku vůle svědčí. Tato kniha, třebaže není v žádném smyslu návodná, snad přesto alespoň obecné odpovědi nabízí.

V první řadě nicméně chceme, jak jsme již uvedli, předložit srozumitelné, dostatečně silné a pádné argumenty vysvětlující, co se v dnešním světě děje a proč. Neschopnost vidět a realisticky vnímat jeho problémy a rozumět jim je totiž, stejně jako neschopnost vykročit ze „zajetých kolejí“, logickým důsledkem relativně dlouhého období, jež generuje pocit, že se přece nic nemůže stát, že přece nemůže být už nikdy hůř, jinak než dnes. Politici představitelé často nechtějí existující či nadcházející problémy řešit, neboť je nechtějí vidět, případně se domnívají, že je nevidí a nechtějí vidět jejich voliči. A právě v tom spočívá „jádro pudla“. Aby bylo možno problémy opravdu řešit, a nikoli jejich řešení alibisticky oddalovat, je třeba získat na svou stranu značnou část veřejného mínění; opatření nutná pro řešení složitých, komplexních problémů jsou nicméně většinou nákladná, a tedy i bolestivá, a proto pro většinu politiků „nerealizovatelná“. Mnohé příspěvky v této knize přitom ukazují, že stav naší civilizace, respektive společnosti je v mnoha oblastech skutečně málo povzbudivý. Je proto dobré vědět, že řešení existují vždycky, vždycky existuje cesta pro úspěšný restart, rozumnou reformu či zvýšení resilience. Efektivní řešení ovšem předpokládají nejen spolupráci napříč vědními obory, ale také poctivost a odvahu legitimních a respektovaných politických elit.

Na papíře vypadají opatření, návrhy řešení, o nichž píšeme, relativně jednoduše. V zásadě jde o to zefektivnit fungování systému tak, aby pohlcoval méně energie, než kolik jí vyprodukuje, aby nebyl svázán přebujelými a nesmyslnými předpisy a zákony, aby nevýhodňoval nekompetentní kariéristy a nebyl ovlivňován hypertrofovaným lobbingem, ať již například ve zdravotnictví, stavebnictví, zbrojařství, nebo v různých dotačních programech.

Stejně tak je důležité budovat skutečně vzdělanou společnost, a to od základních škol, přes školy střední, odborné až po univerzity. Zatímco v řadě vyspělých zemí je vzdělání vysoko na seznamu realizovaných vládních priorit, v České republice se o tom dlouhá léta pouze mluví. Kromě výrazného navýšení rozpočtu pro školství je jedním z nejdůležitějších opatření v této oblasti co nejrychlejší zavedení vzdělávacích programů k posílení mediální gramotnosti, tj. schopnosti kriticky analyzovat přijímaná sdělení, bez níž je ve světě současných informačních technologií velká část společnosti mimořádně zranitelná. Školství zkrátka musí být, chceme-li v dnešní turbulentní době obstát, strategickým odvětvím s nejvyšší prioritou.

Jakkoli jsme, ať už chceme, či nechceme, součástí tzv. západní či euroatlantické civilizace (v nejširším slova smyslu) a evropského společenství (Evropské unie), s nimiž sdílíme nejen jejich výdobytky, ale i problémy a těžkosti, jsme zároveň i občany svého státu; právě a především v něm většina z nás žije. Demokratický stát, sociokulturně vyspělá společnost, se kromě svých tradičních rolí (vytvoření právního rámce, zajištění bezpečnosti svých občanů atd.) přirozeně musí postarat o všechny, kteří potřebují pomoc, protože mají nejrůznější objektivní handicap; nemělo by se však jednat o nic víc nežli o – s nadsázkou řečeno – „poslední instanci“. Základem fungování společnosti vždy byla, je a nepochybně bude, a to v jakémkoli společenském kontextu, rodina a komunita. Právě ty tvoří páteř fungování státu i společnosti obecně.

V současné době jsme v přímém přenosu svědky toho, jak se koncept fungování společnosti a státu mění. Na Blízkém a Středním východě se zřejmě vyčerpává řád mající základy ve sto let staré Sykes-Picotově dohodě, jež kdysi do značné míry uměle narýsovala hranice států na základě rozdělení vlivu mezi Velkou Británií a Francií. Obdobná situace je i v případě mnoha částí severní a střední Afriky. V obou oblastech můžeme být brzy svědky vzniku nových států. Některé oblasti zřejmě nebudou i nadále (či znovu) fungovat na bázi klasického pojetí státu, ale v rámci například kmenového uspořádání, které zaručí alespoň nějaký typ stability. Tato doba již ostatně přišla – rozsáhlé oblasti světa bez zásadního vlivu státu (například v Afghánistánu, Pákistánu i jinde) již fungují. Současně dochází k velkým tektonickým pohybům v západním světě, kde je jednak do jisté míry zpochybňována podstata fungování klasických států, jejichž koncept postupně ničí – mimo jiné – virtuální realita masmédií a komunikačních prostředků, podobně jako silné a takřka neuchopitelné nadnárodní korporace, schopné zásadním způsobem ovlivňovat jejich rozhodování. Jsme

tudíž svědky konvergence dvou negativních vlivů přispívajících k erozi klasického pojetí a fungování státu zároveň.

Dalším z velkých problémů, jimž musí především západoevropské státy čelit, je silná migrace, označovaná jako migrační krize. Bez ohledu na to, jaké jsou její příčiny – důsledek válečných konfliktů a regionální politické nestability, vypočítavé politiky místních elit či klimatické změny a vysychání rozlehlých oblastí na Středním východě a Africe –, je jedním z pilířů západního světa schopnost a vůle pomáhat v rámci svých možností všem, kteří tuto pomoc naléhavě potřebují. Stejně jako v případě jednotlivých národních států je ale třeba přesně říci, komu tato pomoc náleží, stejně jako nekompromisně vyžadovat respektování pravidel a zásad, ke kterým se euroatlantická civilizace historicky pracně dobrala. Těmi jsou především rovnost pohlaví, svoboda slova a náboženského vyznání (při přítomnosti odpovědného jednání), rovnost jednotlivých náboženství, odluka církve od státu, respektování svrchovanosti a územní integrity jednotlivých států a jejich právních norem, smysl pro plnění občanských povinností a z nich vyplývajících práv. Tyto pilíře euroatlantické civilizace jsou dnes nezdolně relativizovány a zpochybňovány, mimo jiné v důsledku zjevné nekompetentnosti politických, ekonomických a společenských elit. Tato nekompetentnost a nefunkčnost má řadu příčin; do jisté míry je i důsledkem dlouhodobého úpadku střední třídy a nástupu politické oligarchie, dokonce i v některých vyspělých zemích.

Kromě všech problémů a rizik, o nichž již byla řeč, je vysoce pravděpodobné, že zčásti již jsme a v budoucnu budeme svědky významných změn v oblasti přírodního prostředí a geopolitiky. Dlouhodobé trendy ukazují, že proměny životního prostředí, kam patří i již zmíněné klimatické změny, nikdy nebyly na této planetě ničím výjimečným; markantní a v následcích zásadní skoky v rámci několika desetiletí jsou dobře doložitelné. Ani tato skutečnost by ale neměla být využívána ke zlehčování podílu člověka na proměnách přírodního prostředí a nezanedbatelné váze tzv. antropocénu.

Významná je rovněž skutečnost, že se snižuje vydatnost jednotlivých zdrojů energie, které jsme schopni aktuálně využívat, přičemž spotřeba a náklady na udržování a fungování „našeho“ uspořádání světa stále stoupají. Bylo by bláhové věřit, že se nás tyto trendy a skutečnosti netýkají. Proto je nesmírně důležité, aby vlády i nadnárodní entity významně přispívaly na základní výzkum, v němž potřebujeme uskutečnit zásadní pokrok. Věda se tak svým způsobem dotýká každého z nás, neboť je a bude garantem kvality naší životní úrovně. Jednou z významných změn by proto v zájmu efektivity měl být alespoň částečný přesun ve financování tzv. inovací či aplikovaného výzkumu ze státu na soukromé firmy; současně by pro ně měl být vytvořen odpovídající a stimulační rámec.

To, o čem byla až dosud řeč, je jen nástin několika základních problémů a potenciálně rizikových faktorů, jimž musí, anebo se vši pravděpodobností bude muset tzv. západní (euroatlantická) civilizace včetně České republiky v brzké budoucnosti čelit. Máme za to, že je dobré tyto problémy, tato rizika

a tyto faktory pečlivě studovat a informovat o nich. Na závěr bychom rádi ještě jednou vyjádřili přesvědčení, že každá, i ta nejsložitější situace má svá řešení; jejich povaha a kvalita nicméně závisí na lidech, kteří je hledají. Je zásadní chybou, že k přijetí relativně nepříliš bolestivých opatření, jako je právě posilování resilience (odolnosti) státu vůči nejrůznějším problémům, nedochází v době, kdy by si vyžádala méně nákladů a úsilí než během případné hluboké krize. Konečně jsme přesvědčeni, že pouze analýza problémů současného světa jdoucí napříč vědními obory je tím, co nám může poskytnout spolehlivý nástroj pro poznání a řešení problémů, před nimiž stojíme, nebo před nimiž v dohledné době stát se vši pravděpodobností budeme.

P. S.

Právě v těchto dnech, kdy píšeme předmluvu ke své knize, na konci srpna 2016, jsme svědky toho, jak Spojené státy stahují padesát nukleárních hlavíc z turecké základny Incirlik do Rumunska a jak se Turecko, mající druhou největší armádu v rámci NATO, přimyká k putinovskému Rusku, islamizuje se a vyostřuje vztahy s dlouholetými spojenci. Právě v těchto dnech, na konci srpna 2016, vychází najevo, že šéf britské opoziční Labour Party Jeremy Corbyn, jenž – mimo jiné – přispěl k tzv. brexitu, o němž je v naší knize rovněž řeč, mluvil o nepotřebnosti NATO a o tom, že je třeba alianci rozpustit. Právě v těchto dnech podle listu *Frankfurter Allgemeine Zeitung* státní orgány Spolkové republiky Německo upozorňují své občany, aby se připravili na případnou krizovou situaci, jako je například rozsáhlý black-out či jiná nebezpečí...

To je jen několik z mnoha varovných znamení z posledních týdnů a dní, jenom několik z mnoha. Nedělejme si iluze, svět se nám skutečně mění před očima.

Literatura

- Bárta, M.; Pokorný, P. (eds.), 2008 *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*, Praha: Dokořán.
- Bárta, M.; Kovář, M. (eds.), 2011 *Kolaps a Regenerace. Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha: Academia.
- Bárta, M.; Kovář, M. (eds.), 2013 *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha: Academia.
- Bárta, M.; Kovář, M.; Foltýn, O. (eds.), 2015 *Povaha Změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace*, Praha: Vyšehrad.

CIVILIZACE

Stanislav Komárek

Historický proces a polarita lidské percepce světa¹

1/ Jde o upravený text vycházející z úvodní kapitoly knihy S. Komárek, *Evropa na rozcestí*, Praha: Academia 2015.

Historický proces

V samé podstatě se evoluce biologická a evoluce lidských civilizací neliší – oba procesy jsou nějakým způsobem vázány na život jako takový a oba představují události singulární: nelze je opakovat znova, jako třeba vznik vody hořením vodíku. Nelze si experimentálně ověřit, co by se stalo, kdyby nevznikli ptáci či kdyby Stalin zdárně dostudoval seminář a stal se v Tiflisu protojerejem. Oba procesy nelze také rozumným způsobem řídit, ač lidská přemrštěná sebedůvěra soudí, že je obojího schopna. Biologická evoluce probíhá zcela určitě bez sebereflexe, lidská kulturní se o něco podobného pokouší, byť cesta je svízelná a plná omylů – iránská lidová tradice třeba podnes ukazuje Kýrovu hrobku jako hrob Šalomounovy matky. Po obou procesech také zůstávají jen nepřímé památky – paleontologické a archeologické nálezy, po novodobějších lidských událostech i památky písemné. Nikdy znovu neuvidíme kambrickou radiaci či Caesarův triumf a události, které nepamatujeme sami, známe pouze zachycené do slov či v příznivém případě obrazů a za posledních sto let i filmů. I nejbedlivějším převyprávěním se každá událost změní, podobně jako zaznamenaný sen, úřední dokumenty či obrazový materiál zase postrádají dobové pozadí, které je nutno znát – co minulo, je pryč, a nás to potrefuje jen nepřímo: ne nadarmo se říká i o střele, že nás minula. Budoucnost vyrůstá z minulosti jako houba z pařezu, vzniká její transformací a zároveň ji spotřebovává, degraduje a zastírá. Minulost, uchovaná komplexněji jen v sedimentech starých písemností a nálezu, pak zůstává v obecné paměti jen v několika schematických heslech, trochu podobně, jak to líčí Orwell ve svém románu *1984*. Neusoudí-li se výjimečně, že právě v ní ležely všechny ctnosti a příklady, nastane všeobecné ulehčení, že minula a je pryč. V současné době stojíme před jednou z největších kulturních diskontinuit v dějinách, ale o tom až později. Mnohokrát bylo v literatuře tematizováno, zda vůbec minulost „objektivně“ byla a zda jediné, co máme, nejsou texty tady a teď, na jejichž základě minulost i vize budoucnosti volně generujeme. Být si nemyslím, že je možné a účelné vypátrat, co měl Jiřík z Poděbrad 5. března 1453 k snídani, neméně mne děsí opačná alternativa soudící, že dotyčný státník je pouze plodem našeho sociálního konstruování zhruba jako praotec Čech. Tento způsob uvažování teprve otevírá Orwellovi dveře. Nietzsche má nepochybně

pravdu v tom, že minulost je vykoupena až budoucností a teprve podle ní se z jejího nakupení jednotlivostí, jinak určených k zapomenutí, vybírá: ze všech korsických dudlíků se pod muzeální skleněný poklop dostane jen ten, jehož uživatel se později ukázal být Napoleonem (historický popis zjednodušuje houšť proběhlých jednotlivostí i jinak: druhá světová válka se popisuje v pojmech tažení, bitev, konferencí atd. namísto popisů trajektorií a počínů sta milionů Němců a všech jejich obětí i protivníků). Minulost je také neomezeně otevřena reinterpretacím – jako varovné, leč velmi dobře myslitelné memento mohou sloužit její „přehodnocení“ národní, rasová, třídní, džendrová atd. V přítomnosti leží zárodky budoucích věcí a dějů, které máme sice jaksi potenciálně na očích, ale většinou je adekvátně nevnímáme: pár drobných savců v opadance druhohorních pralesů nedávalo ještě znát, jaké budou třetihory, večere několika židovských sektářů v Jeruzalémě se jevila být tou definitivně poslední. Naopak to, co se jeví být nejmohutnější, ať je to římská správa se svými legiemi a stavebnictvím, obrovští veleještěři či třeba mohutný dub, nebude mít s jistotou už dlouhého trvání – tyto jevy už svou slávu zažily a spějí k disipaci. Na rozdíl od dubu-velikána má v sobě zavinutou budoucnost dub-semenáček (*Tao te t'ing* praví: „Kdo v sobě uchovává plnost ctnosti, podobá se novorozenému děcku...“), musí mít ovšem příslovečné štěstí a přízeň osudu, bez níž se neokotí ani kočka. Je vždycky velmi vděčné zkoumat mysl mladých lidí, kteří už jsou dostatečně staří na to, aby trochu „přišli k rozumu“ a mohli své názory přesvědčivě formulovat, dosud však dění ve společnosti neovlivňují. Nejsme-li přímo přesvědčeni, že budoucnost vzniká inherencí božské Prozřetelnosti do dějin v každém jejich okamžiku, pak je nejlepším obrazem přicházejících dob to, že dlí „zavinuté“ jako dosud uzavřené květy v myslích těch, kdo se jednou dostanou k „lizu“.

Dějiny a osobnost

Nekonečněkrát z různých stran byla diskutována úloha osobnosti v dějinách, přičemž intelektuální mrazivost miluje pouze dvě extrémní alternativy – buď jsou dějiny výhradně jejich dílem, nebo je jejich význam nulový. Zkušenost se světem a lidmi napovídá, že pravda bude někde uprostřed – kdyby se Hitler stal nevýznamným, leč diplomovaným malířem, a nikoli „Vůdcem“, vypadalo by Německo 30. a 40. let nepochybně jinak – k autoritativnímu režimu se tam však schylovalo z mnoha stran a zemi by stejně nepochybně neminul. Je jistě pravda, že i lidé ve společnosti nejvlivnější a nejvýše postavení jsou do značné míry „služebníky systému“, a to, že římský papež sebe samého nazývá *servus servorum*, služebník služebníků, není zdaleka jen pokrytectvím určeným k propagačním účelům. Obecně vzato, čím je systém sofistikovanější a čím více moudrosti se do něj přestěhovalo, tím menší nároky klade na své správce, kteří jsou téměř volně vyměnitelní a nezanechávají větší stopu – takovéto společnosti jsou také „neprůchozí“ pro každou větší změnu. Naopak po významných společenských otřesech, které propracované, ale svazující systémy rozkotají, se objevuje víc prostoru pro charismatická panství jednotlivců, někdy obdivuhodná a někdy děsivá

(těmito otřesy se společnost, někdy velmi drasticky, „omlazuje“ asi jako košíkářská vrba ořezáním). Mocní tohoto světa jsou od dávnověku k dnešku také více než jiní smrtelníci přístupní rozmanitým způsobům věštění a jiným zásvětním praktikám. Velmi výstižně to popisuje ve své *Písni o Bernadettě* Franz Werfel:

„Nicotným ubožákům je snadno volnomyšlenkařit... Ten, kdo čmárá akta, anebo ten, kdo prodává v krámě zboží, se může snadno vysmívat pověrám. Ale ten, kdo vládne světu, ví z každodenní zkušenosti, že není všechno jen tak samo sebou, že události se zauzlují nezávisle na něm, že on je naopak míčem tajných sil a protisil, které si žádají uctívání a oběti, sil, které se musí znovu a znovu vábit a usmiřovat... Proto víra králů a mocných světa bývá odjakživa pověrou...”

Příčiny a smysl historického procesu

To, jak vlastní roli v dějinách, pokud vůbec, lidé chápou, a to, jak celá věc nakonec dopadne, bývá často velmi rozběžné a nebývá daleko od způsobu, jak svůj *raison d'être* chápali Karafiátovi broučci, domnívající se, že svítí lidem – ti ovšem v noci spí, v případě potřeby si svítí sami a většinou ani nepáchnou na místa, kde se hmyzové lační jasného životního smyslu tak namáhají. Jako slepí pavouci pleteme historickou síť, jejíhož konce nedohlédáme. Co je vlastně smyslem lidských dějin? Naštěstí dnes už neslycháme tak jednoznačně formulované odpovědi, jako že cílem těch našich je „válka Čechů s Němci“ – je jasné, co je po takovéto deklaraci v praxi na programu. Co by bylo běžnou odpovědí dnes? Že dějiny žádný smysl nemají? Mít se dobře a ještě lépe? Či nějaká úřední definice typu: „Neustálé prohlubování a rozšiřování lidských svobod, osobního rozvoje a demokratických mechanismů spolu s neustále širším a plnějším uspokojováním lidských potřeb pomocí stále pokročilejších technologií“? Neslychali jsme něco podobného už někdy? A není stejně výstižné či nevýstižné říci třeba „pěstování pšenice“ či „používání věštebných praktik“? Jak se od toho liší dejme tomu „rozšíření Alláhova panství a řádu na celé lidstvo“?

Je typické a v mnoha směrech osvobodivé, že západní postmoderna opusťla „velká vyprávění“ o tom, kam „nutně a zákonitě“ spějí dějiny a v jakém směru jim k tomu ze všech sil pomáhat (proč, když tam spějí nutně a zákonitě? ale není to s královstvím Božím na zemi zcela podobné?). Potíž je pouze ta, že v nastalé bezcílnosti čekají nuda a strach na ty, které všeobecný hon za prosperitou a zábavou buď nenaplní, nebo v něm neuspějí (v mnohém případě oboje). Představa, že dějiny jsou řízeny „železnou historickou zákonitostí“, kdysi tak oblíbená a ve svých důsledcích neobyčejně neblahá, byla vystřídána náhledem, že zde hraje hlavní roli „náhoda“. Vysvětlovat něco „náhodou“ je v podstatě rezignací na pochopení dotyčného děje a připomíná navlas vysvětlování všeho Boží Prozřetelností, pouze ochuzené o příjemný pocit, že skrytý smysl toho všeho my jakožto pozemští červi momentálně nenahlédáme (je to trochu podobné, jako když se neustále bojíme „náhodných“ mutací, kterými v nás může vzniknout rakovinné bujení). Co se v dramatu světa děje, děje se, a je dobře vědět, že kategorie „náhody“ a „nutnosti“ jsou vlastní našemu

myšlení (proto se také může tento rastr po libosti posunovat), světu jako takovému však ne – v humanitně vzdělaných kruzích oblíbená představa, že krom světa naší řeči neexistuje nic jiného, je ještě mnohem obludnější, než pokleslá víra v „objektivitu“ vlastní některým přírodovědcům. I odhalování dějinných příčin je věc difícní a předváděná většinou v problematických formách, typické je ostatně, že vždycky nakonec dospějeme k redukci na příčinu jedinou. Dnes oblíbené hledání ekonomických a ekologických příčin dějinných událostí není méně násilné a nevýstižné než třeba hledat jejich kořeny prostředky freudovské psychoanalýzy. Co bylo příčinou vypuknutí první světové války? To, že se Gavrilo Princip trefil? Že byl Conrad von Hötzendorf, šéf rakouského generálního štábu, válečný štváč? Že zuřil konkurenční boj o kolonie? Že vanul „cajtgajst“ směrem k agresí, nenávisti a konfliktu? *Zeitgeist*, nemetafyzickým způsobem popsitelný nejspíše jako kolektivní propojení myslí a nálad, je entita poměrně těžko „přírodovědným“ způsobem zachytitelná, která vane téměř úplně tam, kam chce, a může se poměrně rychle bez zjevné příčiny obrátit. Kdo viděl rychlý kolaps komunistických režimů v letech 1989/90, k němuž nedalo rasantní impuls ani napadání vnějším nepřítelem, ani úplný kolaps hospodářství spojený s hladomorem, nikdy na něj nezapomene a pojem „cajtgajstu“ pochopí správně.

Vývojové analogie

Velmi zajímavou otázkou je také, zda existuje nějaká obecná periodizace lidských dějin, a pokud ano – proč některé společnosti „zamrznou“ na ranějších vývojových stádiích a potřebují nějaký impuls zvnějšku, aby cesta mohla pokračovat dál? Zatímco řekněme od Giambattisty Vika (1668–1744) do druhé světové války se obecně soudilo, že vývoj lidských společností je zákonitý a vede zhruba od „divoštví“ přes „barbarství“ k dalším feudálním a průmyslově-občanským metám, posléze převládl názor, že jednotlivé společnosti jsou mezi sebou nesusměřitelné a měly by být vysvětlovány jen sobě vlastními pojmy. Něco na tom je, ale pak by bylo nutno se bavit o římské říši pouze latinsky a o Číně čínsky, vlastně ani to ne, protože nejsme ani Římané, ani Číňané. Vede-li první přístup ke schematičnosti, mechaničnosti pochopení a vypínavosti, vede druhý k poznávacímu nihilismu a ignorování skutečnosti, že mezi kulturou Pygmejů a řekněme Japonců je jakýsi dosti podstatný rozdíl v komplexitě. Ač se to momentálně „nesmí říkat“, vykazují historické cesty různých etnik a oblastí mezi sebou mnoho paralel, byť se také vždycky něčím liší. Zemědělsko-teokraticko-dobyvačné říše typu Asýrie a Aztéků vykazují mnoho podobností, byť Mexiko třeba neznalo železo ani kolová vozidla. Velmi podobné jsou také demografické trendy různých regionů – Afrika dnes ukazuje populační výbuch podobný letům 1840–1880 v Evropě.

Je těžko zodpovědět, proč taková Nová Guinea „zatuhla“ po mnoho tisíciletí ve stádiu neolitu s rozbitím celého území na tisíce jazyků a desetitisíce samostatných vesnic, zatímco podobně velký a přírodně vybavený Madagaskar

provedl z vlastních sil sjednocení a kolem roku 1800 vytvořil tzv. Merinskou říši srovnatelnou řekněme s naší Velkou Moravou. Často stačí, jako v případě Nové Guineje, relativně malý impuls zvenčí a dějinný „pokrok“ se dá znovu do pohybu (vědecko-industriální civilizace evropského typu vznikla, na rozdíl od jiných vysokých kultur, v dějinách singulárně a rozšířila se či byla rozšířena celoplanetárně). Otázka „pokroku“, klíčového pojmu osvícenství a 19. věku (dnes se o něm spíše cudně či vystrašeně mlčí jako o provaze v domě oběšencově, ač nikdy v oblasti technologií tak nepádil jako dnes) je dosti vachrlatá. Obecně vzato mají kultury v jednom regionu tendenci stávat se v čase víc a více komplexními, ale občas dochází i k regresům, a je navíc otázka, jak a v čem jsou „komplexní“. Zdá se, že tentýž jev se ve společnostech vyvíjí vždy znovu v hrubých rysech podobně, byť při „opakováních“ většinou mnohem rychleji, protože příslušné technologie se nemusejí už vyvíjet a jsou zde – vzpomeňme si na vlnu drsného „protokapitalismu“ u nás po roce 1990, i čínská industrializace dnes zrychleně přehrává některé rysy té západní.

Příčné vlny

Velmi zajímavý je fenomén společenských pulzací, které procházejí celými kontinenty, ba celou planetou bez nějaké zjevné vzájemné příčinné souvislosti. Proč se, jak už výše zmíněno, komunismus, v jistém smyslu nahnulý už po dlouhou dobu, ale stále ještě po zuby ozbrojený a vzdálený všeobecnému hladomoru a úplnému zoufalství, sesypal právě na přelomu let 1989/90 v celé Euroasii? A pokud už k tomu došlo, proč na ostrovech či poloostrovech typu Severní Koreje či Kuby dále vydržel i bez podpory z vnějšku, jako bizarní rezervát pro studenty politologie? Jak to, že jihoafrický apartheid zažil vzestup i pád synchronizovaný s východoevropským komunismem doslova na několik málo měsíců, ač s ním žádným rozumným způsobem nesouvisel? I vedoucí euroasijské dynastie, z nichž mnohé vládly dlouhá staletí a přežily řadu otřesů a válek, zkolabovaly kolem té první světové neobyčejně rychle (1911 Mandžuoové, 1917 Romanovci, 1918 Habsburkové a Hohenzollernové, 1922 Osmané). Obě světové války vypukly s určitým časovým posunem v Evropě i na Dálném východě, aniž to bylo výsledkem plánování. Paralelní byl i vzestup nacismu a komunismu, koncem třicátých let zachvátily protizidovské nálady nejen Německo, ale v trochu mírnější formě v zásadě celý svět – i Spojené státy radikálně snížily přistěhovalecké kvóty, což byl pro mnohé evropské Židy v zásadě rozsudek smrti. V 60. letech 20. století zase nastal celosvětový prudký odklon od tradice: „kulturní revoluce“ v Číně, druhý vatikánský koncil, studentské hnutí v Evropě a USA. Moc církve v Irsku klesala v 80. letech zcela podobně jako moc komunistických stran evropského Východu. Při bližším zamyšlení je třeba konstatovat, že obvykle podávaná zdůvodnění, většinou nějak ekonomicky podbarvená, jsou v nejlepším případě parciální a jádro problému většinou nepotrefují, nechceme-li zcela propadnout akademické aroganci. Problém totiž není zásadně jiný než otázka, proč třeba vyhyňuli trilobiti a hlavonožci nikoli, nebo ještě lépe, proč veleještěři ano, a jim